

Julio Caro Baroja: una aproximació a la seva obra antropològica i històrica¹

Francisco Castilla Urbano
Historiador de les mentalitats

L'article vol donar una visió de conjunt de l'obra de Julio Caro Baroja. L'estudi s'estructura al voltant de la seva metodologia d'arrel antropològica, variable al llarg del temps, però sempre present en la seva abundant producció, en la qual destaquen temes molt diversos (mites, ritus, comarques, pobles, teconologia, literatura popular, minories racials i culturals, biografies, anàlisis d'arquetipus i llocs comuns, etc.).

The article gives an overview of the work of Julio Caro Baroja. The study is structured around his anthropologically-inspired methodology, varying over time but always present in his abundant production, in which highly diverse topics stand out (myth, rituals, regions, towns, technology, popular literature, racial and cultural minorities, biographies, archetypes and clichés, etc.).

El millor homenatge que es pot fer a Julio Caro Baroja, després de la seva mort l'agost de 1995, potser sigui l'anàlisi de les seves aportacions. Encara que cada vegada és més gran el nombre de recerques sobre aspectes significatius de la seva obra,² hi manca encara un estudi profund i global. L'amplitud de les seves publicacions, el seu constant augment i la diversitat de disciplines afectades pel seu saber poden haver estat fins ara els obstacles més grans per aconseguir-ho,³ però és evident que si no se'n fa l'anàlisi, hi ha el risc de donar una imatge particularista i fragmentària del que ha estat fruit d'una única intenció. Les línies que segueixen, que són un resum i un avenç d'un treball més ampli en què estic treballant, constitueixen una temptativa de sistematització de l'obra de Julio Caro Baroja: les parts en què es divideix aquesta exposició tenen com a eix comú la metodologia utilitzada, diferent en cada període, però a la vegada profundament unitària com a reflex fonamental de la preocupació de l'autor. D'altra banda, aquestes parts no s'han d'entendre com a períodes perfectament aïllats els uns dels altres. A cadascun d'ells, com si d'un procés dialèctic es tractés, hi ha la gènesi de la seva evolució posterior, i el pas de l'un a l'altre mai no implica un tall abrupte sinó un pendent en què la relliscada cap al període següent apareix com un procés natural.⁴

Període difusionista

Aquesta primera etapa s'estendria des de l'any 1929 fins al 1949. S'inicia amb les primeres publicacions i conferències de Caro Baroja, i abas-

ta allò que podem considerar l'etapa formativa, fins pocs anys després del seu doctorat per la Universitat de Madrid. Al llarg d'aquest temps resulten fonamentals, per entendre la seva trajectòria, l'afició a l'antropologia del seu oncle Pio, en la biblioteca del qual abundaven els llibres d'aquesta matèria que serviran de «brou de cultiu» al seu nebot; també, per iniciativa de Pio Baroja, cal destacar el seu pupilatge estiuenc en les excavacions que dirigien Aranzadi i Barandiarán al País Basc; en darrer terme, li van influir alguns mestres que va trobar a la universitat, especialment Obermaier, que li va donar classes de prehistòria, i Trimborn que va fer el mateix amb l'etnologia. Un tret comú a aquests mestres universitaris i als investigadors bascos amb qui va col·laborar des dels setze anys, és la seva vinculació amb l'escola historicocultural de Graebner i el pare Schmidt.

D'acord amb aquesta formació, una característica general de l'obra de Caro Baroja en aquesta etapa seria la preocupació per la procedència dels elements de la cultura, la seva difusió en una àrea geogràfica determinada i el seu vincle amb altres tradicions. El tret pot variar des del mite o la llegenda (*Algunos mitos españoles*, 1941), fins a la casa, la indumentària i els ornaments, les creences, les formes de propietat, treballs que realitzen els seus habitants, religiositat, etc. (*Los pueblos del Norte de la Península Ibérica. Análisis histórico-cultural*, 1943; *La vida rural en Vera de Bidasoa [Navarra]*, 1944; *Los pueblos de España*, 1946). L'àrea estudiada també canvia; inicialment se circumscriu al País Basc, però amb posterioritat s'amplia als

pobles del nord de la península Ibèrica i, en darrer terme, a tot Espanya.

Aquestes obres no se situen tan sols dins de les preocupacions més tradicionals de l'escola historicocultural, sinó que es fa un ús abundant de la seva terminologia: s'intenten identificar les idees mitològiques dels bascos en cada etapa del seu desenvolupament sociocultural i s'apela als modes de determinar relacions culturals de l'escola historicocultural, els anomenats criteris de forma i quantitat.

No obstant això, aquesta etapa no constitueix un bloc monolític. Ans al contrari, es produeix, dins la mateixa línia, sobretot a partir de 1944, una posició més crítica no tant cap als cicles culturals com cap a alguns dels seus teòrics. Se'n poden assenyalar algunes dades: encara el 1943, el manuscrit de *Los pueblos del Norte de la Península Ibérica* fou repassat per un adepte a l'escola historicocultural com Trimborn i discutit amb ell amb detall.⁵ En canvi, en la segona edició d'*Algunos mitos españoles* (1944), s'incorpora un nou article que continua aplicant la terminologia historicocultural («La magia en Castilla durante los siglos XVI y XVII»), però es manifesten algunes

Julio Caro Baroja a Barcelona (gener i febrer de 1946) impartint un cicle de conferències sobre folklore i cultura a la Casa de l'Ardiaca.

1. Una primera versió d'aquest escrit fou llegida en el XIVè Curso de Etnología Española fet al CSIC (1994), dirigit per la doctora Carmen Ortiz. La seva realització s'inscriu en el programa de recerca Antropología, política y colonialismo en los estados franquista y salazarista (DGICYT PS93-0001).

2. Als més antics de Greenwood, D. J., «Julio Caro Baroja: sus obras e ideas», *Ethnica*, núm. 2 (1971), pàg. 77-97, i Lapeyre, H., «La aportación de Julio Caro Baroja a la Historia moderna de España». A: *Ensayos de historiografía*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1978, pàg. 117-129, cal afegir els de Roma Riu, J., «Julio Caro Baroja y la etnohistoria». A: Aguirre, Á., ed. *La antropología cultural en España*. Barcelona: PPU, 1986, pàg. 457-475, i DD.AA. *Julio Caro Baroja. Premio Nacional de las Letras Españolas*. Barcelona: Anthropos, 1989, a més dels escrits que són citats al llarg d'aquest article.

3. Vegeu Carreira, A. «Bibliografía de Julio Caro Baroja». *Revista Internacional de Estudios Vascos* vol. XXXI (1986), pàg. 247-290, i la classificació temàtica de les seves obres publicada per aquest mateix autor a *Cuadernos Hispanoamericanos* (novembre-desembre de 1994), núm. 533-534, pàg. 9-31.

4. Vegeu Castilla Urbano, F., «Metodología en la obra de Julio Caro Baroja». *Revista Internacional de Estudios Vascos* (1989), vol. XXXIV, núm. 2, pàg. 273-284.

5. Caro Baroja, J. *Los Baroja*. Madrid: Taurus, 1978, pàg. 219 i pàg. 383.

reserves pel que fa a les doctrines sobre la màgia del pare Schmidt (les seves teories «són sistemàtiques en excés», se l'acusa d'«intel·lectualisme una mica estret», i la seva sèrie històrica «no passa de ser un esquema ple de subjectivitat»).⁶ No s'al·ludeix, malgrat tot, a Graebner. A *La vida rural en Vera de Bidasoa (Navarra)*, d'aquest mateix any, Caro Baroja reconeix haver pres com a model les recerques de Barandiarán. També el cita amb complaença a *Los pueblos de España* (1946), però aquí es critica no tan sols el pare Schmidt, sinó també Graebner. En aquesta mateixa obra, comencen a aparèixer uns noms, que indiquen l'obertura de l'autor a influències desconegudes fins a aquest moment. És el cas de l'antropòleg francès Montandon; aquest autor, que procedia de l'antropologia física, va intentar donar una posició biologicista als cicles culturals de Graebner. Se cita, igualment, Richard Thurnwald, l'antropologia del qual es caracteritza per la temptativa de conciliar els interessos difusionistes amb l'emergent funcionalisme, sense per això deixar de banda els aspectes històrics. Montandon i Thurnwald junt amb l'obra de J. von Uexküll, també d'accentuat caràcter biologicista, i que serà citada en dues obres publicades el 1949 (*Análisis de la cultura. Etnología – Historia – Folklore*, i *Los vascos*), constitueixen una trinitat que allunya definitivament Caro Baroja de la metodologia historicocultural. Així ho manifesta en una nota a peu de pàgina del seu llibre *Los vascos*: «Vull fer observar al lector que, en principi, el meu punt de vista en les investigacions etnològiques sobre el país fou molt aproximat al dels "historiadors-culturals" de l'escola de

Graebner, però que lectures posteriors d'investigadors funcionalistes anglesos, d'historiadors nord-americans i fins i tot de sociòlegs francesos (com Durkheim, al davant de tot), m'han fet evolucionar força en estudiar la vida espiritual particularment.»⁷

Es tanca d'aquesta manera una etapa en què, almenys en un primer moment, la identificació amb els principis metodològics de l'escola austroalemanya es confonen amb la pròpia formació rebuda tant dins com a fora de la universitat, i en què abunda l'aproximació autodidacta a altres tendències. Així mateix, s'ha de subratllar la continuïtat que es produeix entre aquest període i el següent pel que fa als estudis sobre tecnologia. Encara que mai no va arribar a deixar-los del tot, es poden considerar associats a la seva etapa com a director del Museu del Poble Espanyol (1944-1953). Algunes d'aquestes aportacions apareixen dins de treballs més amplis (*La vida rural en Vera de Bidasoa, Los vascos i Estudios saharianos*), però fonamentalment es tracta d'articles, a vegades molt amplis, la major part dels quals recopilaria molt temps després en un volum (*Tecnología popular española*, 1983). A més d'alguna exposició teòrica, aquests treballs s'ocupen dels tipus d'arades, molins de vent, sínies, etc., i de la seva representació en l'art espanyol.⁸

Període funcionalista

Aquesta etapa s'estendria al llarg de la dècada dels anys cinquanta, però potser convingui diferenciar-hi dues fases: la primera seria representada per la seva obra *Análisis de la cultura. Etnología – Historia – Folk-*

6. Caro Baroja, J. *Algunos mitos españoles*. Madrid: Ediciones del Centro, 1974, pàg. 197, 198 i 270.

7. Caro Baroja, J. *Los vascos*. Madrid: Istmo, 1975, pàg. 233, nota 1.

8. Vegeu Carreria, A. «Los estudios tecnológicos de Caro Baroja». A: *Julio Caro Baroja. Premio Nacional de las Letras Españolas*. Barcelona: Anthropos, 1989, pàg. 111-133.

Caro Baroja fent treball de camp en els anys cinquanta.

lore (1949). Es tracta d'una obra l'origen de la qual és un curs sobre *Iniciación a la Etnología y al Folklore* impartit el 1946 a Barcelona. Molt ampliada amb posterioritat per fer-ne la publicació, s'hi fa una anàlisi crítica del funcionalisme, quasi en la mateixa mesura que de l'escola historicocultural. S'hi rebutja el difusionisme d'aquesta darrera escola a causa de la selecció unilateral dels elements que fa, i el funcionalisme pel seu antihistoricisme; Caro Baroja comença a defensar allò que serà una constant del seu pensament a partir d'aquest moment: una etnologia de caràcter històric.⁹ Malgrat tot, la familiaritat amb el funcionalisme més nou de l'època, el de Radcliffe-Brown i Malinowski, no sembla excessiva, ja que a penes són citats en l'obra; per contra, Durkheim és l'autor d'aquesta tendència al qual presta més atenció.

Aquesta primera fase de contacte teòric amb el funcionalisme és paral·lela a les abundants lectures d'antropòlegs nord-americans (Boas, Kroeber, Benedict). A aquesta relació de simple lector cal afegir a partir de 1949 el coneixement directe de dos autors que representen a la perfecció els principis teòrics vigents en l'antropologia dels seus països d'origen. Es tracta del nord-americà G. M. Foster i, sobretot, del britànic J. Pitt-Rivers. Gràcies a ells fou becat per a diverses estades als Estats Units i Anglaterra, i mantingué contactes directes amb impor-

tants figures de l'antropologia d'aquests països, com Kroeber i Evans Pritchard. Les exposicions del mètode funcionalista realitzades pel darrer autor, foren fonamentals per al treball posterior de Caro Baroja. En concret, cal destacar que, enfront del menyspreu per la Història que mostraven els fundadors del funcionalisme antropològic, Evans Pritchard s'inclinà cada vegada amb més força per aconseguir una confluència de la història i l'antropologia.

Aquesta era, quasi amb tota seguretat, la darrera confirmació que necessitava Caro Baroja per, abandonada definitivament la seva vinculació a l'escola dels cicles culturals, aprofundir en la metodologia funcionalista: el criticisme inicial cap a un funcionalisme que en aquella mateixa època és ja arcaic, és substituït per un funcionalisme d'avantguarda, menys influït pels models naturalistes i més inclinat cap a la història; és, sobretot, en els seus *Estudios saharianos* on es materilitza el nou mètode. Aquesta obra es publica el 1955; no solament és el primer llibre que signa amb metodologia funcionalista, sinó el primer que apareix des del 1949. És important subratllar aquest fet perquè si en un altre autor no tindria res d'extraordinari, en Caro Baroja sí que ho té: mai no tornarà a estar més de tres anys seguits sense publicar un o diversos llibres. Reflexionem, a més a més, les circumstàncies

9. Caro Baroja, J. *Análisis de la cultura. Etnología - Historia - Folklore*. Barcelona: CSIC (Centro de Estudios de Etnología Peninsular), 1949, pàg. 249-251.

en què se situa; és la conseqüència lògica de les seves estades als Estats Units i a Anglaterra, del seus treballs sobre el terreny al Sàhara i al Marroc i, també, de la seva immersió en una nova concepció metodològica. Diversos articles, publicats entre el 1950 i el 1955, reflecteixen aquesta metodologia: es tracta de la major part dels que s'inclouen a *Razas, pueblos y linajes* (1957), i els que formen els seus *Estudios mogrebíes*, del mateix any que l'anterior. Ambdues obres han de ser valorades en la mateixa línia metodològica funcionalista dels *Estudios saharianos*.

L'inspirador teòric d'aquest llibre és Evans Pritchard; s'hi afirma que s'han seguit els seus consells a l'hora d'escriure l'obra: un dels seus llibres, *The Sanussi of Cyrenaica* (Oxford: 1949) «pot servir al lector per establir curioses comparacions amb el que aquí desmaniyotat es relata».¹⁰ Quan se cita a algun autor que estava present entre els de l'etapa anterior, es destaquen les seves coincidències amb el funcionalisme. És el cas de Von Uexküll; d'ell es diu que les seves teories biològiques van més enllà de l'antievolutionisme o de l'antidarwinisme; posen de manifest una «reacció funcionalista... paral·lela a la que es percep en cultivadors de diferents ciències per la mateixa època en què ell va treballar o després, i fou a causa de l'excés de conjuntures que s'havien d'incloure en tota investigació sobre 'evolució', 'orígens', etc.».¹¹ A més, Caro Baroja reconeix que la seva intenció a l'hora d'escriure una obra d'aquestes característiques ha estat la de fer el mateix que el seu amic Julian Pitt Rivers en el moment d'estudiar «amb extraordinària agudesa el joc de l'estructura social».¹²

Malgrat tot, aquesta militància funcionalista no és obstacle per dedicar alguns capítols del llibre a exposar el desenvolupament històric que han experimentat els mateixos pobles que són estudiats antropològicament. Antropologia i història apareixen en la mateixa obra però per separat, sense arribar a mesclar-se: els quatre primers capítols (I. L'ordre social tradicional en el Sàhara espanyol; II. L'economia del Sahel; III. Per a l'anàlisi estructural d'una cabila sahariana: els Ulad Ticharin, i IV. Formes de convivència entre els nòmades), són típicament funcionalistes, i a partir d'aquests capítols: «pot dir-se que es tanca la sèrie dels dedicats a temes d'antropologia social i cultural. Els que segueixen són de caràcter eminentment històric, encara que serveixen de corol·lari als anteriors.»¹³

Encara que, tal com s'ha indicat abans, la recerca històrica no formava part de l'ortodòxia funcionalista, com havia estat predicat pels «pares fundadors» Malinowski i Radcliffe-Brown, s'amotllava perfectament a l'heterodoxa doctrina que anava imposant com a norma el nou apòstol del funcionalisme Evans Pritchard qui, a la seva conferència de 1950 sobre *Antropologia social: passat i present*, postulava la necessitat d'estendre la recerca històrica als estudis funcionalistes, sobretot quan s'estaven començant a estudiar «comunitats que, si bé encara d'estructura simple, són tancades en, i formen part de, grans societats històriques, com és el cas de les comunitats rurals d'Irlanda o de l'Índia, de les tribus àrabs beduïnes o de les minories ètniques a Amèrica i altres parts del món.»¹⁴

Aquesta conferència i l'actitud

que manifesta cap a la història per part d'Evans Pritchard és important perquè no tan sols hi apareix explicitada una proposta teòrica similar a la que Caro Baroja defensarà i portarà a la pràctica amb posterioritat, sinó que també sembla trobar-s'hi el nom de la subdisciplina sota la qual l'autor de *Los Baroja* situarà en el futur el treball que fa: la història social. Com afirma el mateix Evans Pritchard, els problemes de l'historiador i els de l'antropòleg es diferencien més que per aspectes bàsics, per l'èmfasi que cadascun d'ells posa en condicions sincròniques o diacròniques. Des d'aquest punt de vista, la història social és la disciplina que englobaria el treball d'un antropòleg ocupat en el desenvolupament històric d'una societat: «Quan l'historiador fixa la seva atenció exclusivament en una cultura particular i en un període determinat i limitat de la seva història, produeix allò que podríem anomenar una monografia etnogràfica (*La Cultura del Renacimiento*, de Burckhardt, n'és un exemple sorprenent). Quan, d'altra banda, un antropòleg social escriu sobre el desenvolupament en el temps d'una societat, escriu un llibre d'història, diferent, és veritat, de la història narrativa i política corrent, però en el que és essencial, el mateix que redactaria un historiador social. A manca d'un altre, puc citar com a exemple el meu llibre *The Sanusi of Cyrenaica*.»¹⁵

Aquesta darrera obra és, precisament, la que cita Caro Baroja en els seus *Estudios saharianos*, com a exemple del que ell mateix ha volgut fer en les seves recerques. Malgrat tot, quan més es veurà la seva influència serà a partir de *Los moriscos del reino de Granada* (1957), una

obra en què, a diferència de l'anterior, l'antropologia i la història no apareixen per separat, sinó foses en un únic discurs que rep el nom d'història social. És l'etapa que podem anomenar, utilitzant termes de l'autor, funcional-estructuralista o d'estructuralisme històric.

Període d'estructuralisme històric

Aquesta etapa, que coincideix amb la pròpia maduresa personal, s'estén des de finals dels anys cinquanta i, sobretot des de la dècada dels seixanta, fins als nostres dies. Es pot considerar el moment de més gran èxit en la carrera de Caro Baroja, i això per dos motius fonamentals: primer, per la importància, la qualitat i la diversitat de les obres publicades i, en segon terme, pel reconeixement atorgat a aquestes mateixes obres tant entre els especialistes com per un públic molt nombrós. Així mateix, al llarg d'aquest temps es produeix el seu ingrés en l'Acadèmia de la Història (1963), el nomenament com a catedràtic a la Universitat del País Basc (1981), la concessió del Premi Príncep d'Astúries de Ciències Socials (1983), del Premi Nacional de les Lletres Espanyoles (1985), l'ingrés en l'Acadèmia de la Llengua (1986), etc.

L'èmfasi en la història social és el trampolí per iniciar una etapa de més gran autonomia metodològica, però aquesta és fruit d'un procés d'aprofundiment en idees del període anterior. D'aquí que l'especificitat d'aquest moment, tan dilatada en el temps, tingui necessàriament un aire de familiaritat amb el que ha fet i dit fins ara. L'adopció d'un mètode aliè que va caracteritzar les etapes anteriors es veu substituït pel que Caro Baroja considera la possessió d'un

CONSEJO SUPERIOR DE INVESTIGACIONES CIENTÍFICAS

JULIO CARO BAROJA

UNA VISION DE MARRUECOS
A MEDIADOS DEL SIGLO XVI

LA DEL PRIMER HISTORIADOR
DE LOS «XARIFES», DIEGO DE TORRES

INSTITUTO DE ETNOLOGIA AFRICANA
MADRID, 1957

10. Caro Baroja, J. *Estudios saharianos*. Madrid: 1955, pàg. 335, nota 1.

11. *Ibid.*, pàg. 63, nota 3.

12. *Ibid.*, pàg. 270.

13. *Ibid.*, pàg. IX.

14. Evans Pritchard, E. E. *Ensayos de antropología social*. Madrid: Siglo XXI, 1978, pàg. 4-23 (cita a la pàg. 14).

15. *Ibid.*, pàg. 17-18.

mètode propi; malgrat tot, seria més exacte parlar de la síntesi d'una multiplicitat d'influències i de l'esforçada recerca d'alguna confluència més que d'un mètode que pogués ser utilitzat per altres investigadors i donar origen a allò que el seu autor sempre va criticar: una escola.

Són moltes les obres publicades al llarg d'aquests anys que es podrien citar; amb tot, la claredat expositiva i una mínima sistematització exigeixen que aquestes s'agrupin per temes afins. Diversos d'aquests temes, per la seva banda, poden coexistir en un mateix llibre. Pel nombre d'obres que abasta i per la seva vàlua, potser les recerques més dignes de destacar siguin les dedicades a l'anàlisi de les minories ètniques i culturals, a les biografies i a les recerques amb un fort contingut antropològic i sociològic; dins d'aquestes darreres cal subratllar les anàlisis dels arquetips i llocs comuns.

Les obres dedicades a les minories ètniques i culturals (moriscos, jueus, bruixes, personalitats «màgiques», etc.),¹⁶ concideixen amb la identificació de la història social com la nova disciplina a la qual Caro Baroja desitja dedicar-se en el futur. A més, és en alguna d'aquestes obres on apareixen les seves reivindicacions de l'estructuralisme històric com el mètode que guiï les seves recerques. Junt amb aquesta obra ja citada dedicada als moriscos granadins, significativament subtitulada «Ensayo de historia social», s'ha de situar en aquesta línia *Las brujas y su mundo* (1961), *Los judíos en la España moderna y contemporánea* (1962), *Vidas mágicas e Inquisición* (1967) i *Inquisición, brujería y criptojudasismo* (1970).

Ja s'ha dit que la història social és el fruit de l'aprofundiment en la con-

fluència de la recerca històrica i antropològica. Comparteix amb l'antropologia l'interès per la dada particular, la presentació contextualitzada d'aquestes dades, l'atenció a realitats concretes i el rebuig d'abstraccions no vinculades directament als fets, així com l'estudi de les funcions que tenen els diferents individus, l'atenció a la manera de sentir i interpretar cada situació els seus propis protagonistes, i l'articulació de tot això en estructures dins de les quals destaca més el conflicte que l'harmonia. Comparteix amb la història el suport documental que hi és tradicional i que és fruit directe de la recerca d'arxius i d'una erudició plena de referències a obres originals, la presentació diacrònica dels fets, l'èmfasi sobre el canvi al qual és sotmesa tota societat, i la consideració que les activitats i les institucions humanes no són essencials, sinó convencionals i, per tant, fruit de la mateixa acció històrica.

Donades les importants diferències entre les societats africanes o asiàtiques estudiades pels antropòlegs i els grups europeus que interessen a Caro Baroja, no sempre és possible acceptar íntegrament els mètodes d'aquells. Caro Baroja adapta a la seva pròpia circumstància les tècniques funcionalistes tradicionals. En aquesta tasca, potser en més gran proporció que en qualsevol altra, es posa de manifest la seva originalitat; es tracta de prendre en consideració aspectes tan importants com que les minories ètniques i culturals no són aïllades, sinó que es desenvolupen dins de societats complexes i, per tant, en relació amb altres grups majoritaris dins d'aquestes societats. En segon terme, la documentació històrica que és freqüent que existeixi

16. Vegeu Castilla Urbano, F. «El análisis histórico y antropológico de las minorías en la obra de Julio Caro Baroja». *Cuadernos Hispanoamericanos* (novembre-desembre de 1994), núm. 533-534, pàg. 83-98, així com altres articles sobre minories inclosos en el mateix número d'aquesta revista.

17. Vegeu Castilla Urbano, F. «Sobre la «Nueva Historia»: autobiografía, biografía e historias de vida en la obra de Julio Caro Baroja». *Antropología. Revista de pensamiento antropológico y estudios etnográficos*, (1993), núm. 4-5, pàg. 163-182.

sobre aquestes minories europees i les societats que les allotgen és abundant, per la qual cosa renunciar a la seva anàlisi diacrònica seria, almenys, empobridor. En darrer terme, per no allargar en excés aquesta relació, la vida de les minories dins de les societats europees es caracteritza per la seva conflictivitat al llarg dels segles, la qual cosa fa difícil limitar-se a mostrar-ne el funcionament en un moment donat.

D'aquestes premisses es desprenen importants conseqüències per a l'estudi de la història social de les minories ètniques i culturals europees. Els llibres de Caro Baroja que en parlen les posen de manifest: la seva identitat s'estableix en cada moment històric amb relació a la identitat del grup majoritari amb el qual conviu; les minories ètniques i culturals varien al llarg del temps així com varia la forma en què són oprimides; el seu comportament i la consideració que mereixen per part de la resta de la societat responen tant a elements reals com imaginaris, sense que sigui fàcil separar els uns i els altres; les diferències ètniques i cul-

turals de les societats europees es comprenen amb més encert posant més atenció als seus conflictes que donant per suposat l'existència d'un ordre social; aquest conflicte no és quelcom estrany en la vida de les societats, sinó intrínsec a aquestes, encara que adopta formes canviant al llarg del temps; a més del conflicte social, entès com a enfrontament col·lectiu que té com a eix la lluita pel poder, hi ha els conflictes individuals, és a dir, no tots els membres d'una societat senten el conflicte de la mateixa manera i, en conseqüència, les respostes possibles són també diferents.

Una de les tasques de l'historiador social, a diferència de l'historiador polític, és investigar la manera d'interioritzar el conflicte que tenen els individus concrets. Acomplir amb aquest objectiu porta Caro Baroja a interessar-se per la biografia.¹⁷ També aquest interès procedeix dels anys cinquanta, en concret, en un article sobre «La investigación histórica y los métodos de la etnología (morfología y funcionalismo)», Caro Baroja es fa ressò de l'enfrontament entre aquells

Caro Baroja en la biblioteca d'Itzea (Navarra). Fotografia: J. Salvador. Círculo de Lectores.

Caro Baroja a la seva biblioteca. Fotografia: J. Salvador. Círculo de Lectores.

que entenen la biografia com un art novel·lesc i els que la converteixen en un compendi de dades que acaba per anul·lar la personalitat del biografat. Una solució per estudiar la «història individual» que permet superar la impossibilitat de verificació en què cauen els primers i l'absència de vitalitat que ofega les obres dels

roja al llarg d'aquest període. Es tracta dels records i semblances¹⁹ de personatges amb els quals ha mantingut alguna relació i de l'autobiografia,²⁰ que podríem considerar més de caràcter literari. El contingut de les semblances i de l'autobiografia es basa fonamentalment en l'experiència directa de l'autor; a més, són do-

segons, pot trobar-se en l'ús dels mètodes etnològics estructural-funcionalistes per part dels historiadors.¹⁸

Aquesta proposta es materialitza a partir de la dècada dels seixanta en allò que, per la seva similitud amb les històries de vida dels antropòlegs, podem anomenar biografies historicoantropològiques. Abans d'entrar en l'enunciació de les seves característiques, convé distingir-les d'altres dos tipus d'escrits biogràfics que també ha practicat amb profusió Caro Ba-

tats d'una gran càrrega subjectiva, manquen de pretensions universalitzadores i les seves afirmacions són generalment laudatòries; poden ser textos que tenen el seu origen en alguna commemoració o homenatge, i la brevetat, tret del cas de l'autobiografia, és la seva norma.

Tal i com ho ha practicat Caro Baroja, les característiques de les semblances i de l'autobiografia són molt diferents de les que tenen les seves biografies historicoantropològiques.

Els millors exemples d'aquestes darreres es troben reunits a *Vidas mágicas e Inquisición* i *El señor inquisidor y otras vidas por oficio* (1968).²¹ Els seus trets distintius són els següents: es refereixen fonamentalment a personatges dels segles XVI i XVII; no sempre arriben a la categoria dels llibres, però es tracta generalment de peces més àmplies que les semblances citades anteriorment; poden ser el fruit pacient de la recerca de documents històrics; la seva exposició és freda i racionalista, concentrada a explicar circumstàncies més que a comunicar emocions; els seus continguts són objectius (basats en textos i documents), no subjectius com en les biografies i autobiografies; les biografies històriques tenen, a més, pretensions universalitzadores, no tant perquè els biografats exemplifiquin la tendència d'un grup, com perquè tenen un comportament adient amb un ideal amb el qual s'identifiquen i en virtut del qual interpreten tot el que els envolta. Això permet parlar de biografies arquetípiques i obre el camí a l'explicació de les noves idees utilitzades per Caro Baroja.

Noves idees per a nous enfocaments

Termes com el d'arquetip, model, lloc comú o tòpic, caràcters, mentalitat o tipus ideal, no són plenament nous en l'obra de Caro Baroja, però tan sols des dels anys seixanta endavant es constitueixen en instruments de treball suficientment desenvolupats com per merèixer una atenció específica. És impossible citar en aquest lloc les obres en què apareixen tractades aquestes noves idees, ja que constitueixen la quasi totalitat de la producció de Caro Baroja dels

darrers trenta anys. Com, per motius d'espai, tan sols ens ocuparem dels arquetipus i llocs comuns, podem assenyalar que amb relació a aquests tenen importància les següents obres: *La ciudad y el campo* (1966), *De la superstición al ateísmo. Meditaciones antropológicas* (1974), *Las formas complejas de la vida religiosa. (Religión, sociedad y carácter en la España de los siglos XVI y XVII)* (1978) i *De los arquetipos y leyendas* (1991).

No és fàcil definir amb precisió la idea d'arquetip en l'obra de Caro Baroja. La seva concepció varia segons els textos als quals fem atenció, però el seu ús més freqüent converteix l'arquetip en una idea que es fa realitat a través de la vida dels individus o dels col·lectius. En virtut de l'arquetip és possible unificar comportaments i actituds d'individus diversos que viuen en societats complexes. Aquests individus actuen seguint un patró establert en el passat i repetit moltes vegades: «Els arquetips actuen fins al moment en què hi ha un home crític: la Literatura, la Teologia i el Dret contribueixen al fet que en determinats moments la seva força sigui més gran sobre la societat i l'individu. En la societat, moros, jueus i cristians actuen d'acord amb això. Dins de cada sector les dones joves, les velles, els homes cultes i els il·letrats, es comporten de formes diferents i variables, però d'acord amb una mena de «pla» o d'«esquema» que es repeteix moltes vegades, que no deixa lloc a dubtes, que es troba reflectit en textos de diferent índole i que presenta dimensions molt variades.»²²

Les representacions de l'arquetip es troben, per tant, en la vida real com en els textos i documents. Però, a més, són heterogenis: abasten des de

18. Caro Baroja, J. «La investigación histórica y los métodos de la etnología (morfología y funcionalismo)». *Revista de Estudios Políticos*, (1955), núm. 80, pàg. 61-82. Reproduït a: Caro Baroja, J. *Razas, pueblos y linajes*. Murcia: Universidad de Murcia, 1990, pàg. 17-37 (citació en les pàg. 36-37).

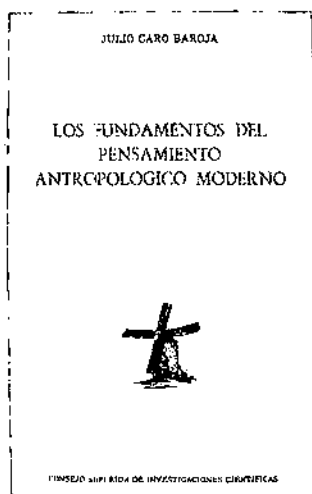
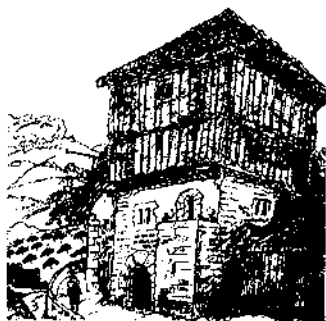
19. Caro Baroja, J. *Semblanzas ideales. Maestros y amigos*. Madrid: Taurus, 1972, i algunes de les incloses a *Biografías y vidas humanas*. Sant Sebastià: Txertoa, 1986.

20. Caro Baroja, J. *Los Baroja*.

21. També formen part d'aquest grup *Los vascos y la historia a través de Garibay (Ensayo de biografía antropológica)* (1972), *Vidas poco paralelas (con perdón de Plutarco)* (1981), i, de manera peculiar, *Las formas complejas de la vida religiosa (Religión, sociedad y carácter en la España de los siglos XVI y XVII)* (1978).

22. Caro Baroja, J. *Vidas mágicas e Inquisición*. Madrid: Istmo, 1992, 2 volums; vol. I, pàg. 69.

RAZAS, PUEBLOS Y LINAJES

mites i llegendes fins als oficis i les funcions existents en qualsevol societat complexa. També els caràcters ètnics es poden considerar arquetips en igual mesura que llocs comuns.

El significat dels arquetips varia al llarg del temps, per la qual cosa la seva contextualització és un requisit bàsic per interpretar-los. En aproximar-se als arquetips són fonamentals les anàlisis temporals, sense les quals no seria possible fer-se ressò de les diferents manifestacions històriques que presenten, però, d'altra banda, s'han d'estudiar les seves variants locals per conèixer el significat propi que adquireixen els seus trets en un context determinat. Aquesta combinació del que és històric amb el que és estructural confirma, una vegada més, la preferència de Caro Baroja pel que considera un mètode propi. Dins d'aquest, l'arquetip serveix per subratllar la continuïtat de certes idees al llarg del temps. En una antropologia on es pretén destacar l'hegemonia del canvi i el conflicte, els arquetips representen la unitat adient de fer comprensible aquesta diversitat de la qual es parteix. A més, l'aproximació als arquetips ha de fer-se des de la consciència dels que els comparteixen o els encarnen, ja que en cas de no fer-ho així, es corre el risc de considerar patològic el que en principi són formes diferents d'interpretar i viure la realitat per part d'aquells que es consideren a si mateixos mesfies, bruixes, embruixats, etc.

El lloc comú o tòpic és una idea també persistent. Encara que en l'obra de Caro Baroja la diferència amb els arquetips no sempre resulta clara, es pot dir que aquests van modificant-se amb el temps i adoptant formes canviantes en funció dels con-

textos en els quals apareixen, mentre que en el cas dels tòpics el seu tret més comú és la uniformitat de visions d'un mateix fet o grup de fets que imposen al llarg del temps: «es tracta d'una idea vulgar, sobre alguna cosa que no supera, en efecte, els límits del que és general, que no serveix per concretar massa: però dins de la seva banalitat pot tenir algun tret d'exactitud.»²³ Les anàlisis de llocs comuns o tòpics il·lustren molt bé el treball de Caro Baroja, en què es donen cita com a components essencials una extraordinària erudició, la recerca històrica i l'anàlisi particularitzada de casos o afirmacions aparentment semblants. Tot això es posa al servei d'una forma de relativisme clarificador, on cada comentari mostra matisos insospitats abans d'iniciar la recerca. El resultat no és tant la refutació del lloc comú com la rectificació, això és, el que resta darrere l'anàlisi del lloc comú és una mescla de part del supòsit originari i de la correcció que s'hi ha fet; és suficient, això no obstant, per mostrar que no funciona tan sols com s'afirma freqüentment o que fora de determinades circumstàncies el tòpic no se sosté. Si es té en compte que tant els llocs comuns com els seus supòsits implícits són acceptats acríticament fins i tot pels estudiosos més reputats,²⁴ i que poden alterar les més sòlides recerques,²⁵ la missió de qüestionar, lluny de ser fútil, adquireix una importància excepcional.

Bons exemples de llocs comuns analitzats per Caro Baroja són les relacions entre la ciutat i el camp, els caràcters ètnics, l'home de camp i les formes de vida associades al mar. De tots ells es desprèn una dada significativa: la conclusió a la qual arriba Caro Baroja pot provocar inicialment

Caro Baroja en una exposició dels seus dibuixos. Fotografies: Baltasar Porcel. Retrato de Julio Caro Baroja. Madrid: Círculo de Lectores, 1987, pàg. 81.

cert desconcert. Però l'alternativa que proposa al lloc comú es veu substituït per un nou ordre, més complex segurament que l'anterior, però ordre a la fi. Aquesta matisació pot ser suficient per afirmar que el relativisme que introdueixen les anàlisis de Caro Baroja no condueix a l'escepticisme, sinó a una manera diferent de veure la realitat. Amb això es pot fer referència a el que probablement és l'essència dels seus estudis etnològics i històrics.

Des de les seves primeres temptatives de detallar els elements materials que integren la realitat en la qual es viu (la casa, la indumentària, els ornaments, estris i instruments, la comarca, etc.), fins a l'esforç per reproduir les diverses mentalitats des de la qual és pensada, passant per la reconstrucció de la seva història, tota l'obra de Caro Baroja mostra una profunda preocupació per la captació de la realitat.

Les visions racionalitzadores de la realitat posen tot el seu esforç a explicar-la des de la simplificació dels seus trets. Recorren per això a diversos mitjans: utilitzar un mètode en què puguin encaixar-la, cercar principis o essències invariables, negar legitimitat a les parcel·les d'aquesta realitat que es resisteixen a ser sistematitzades i obviar allò que en altres moments fou considerat indiscutible.

Al contrari, Caro Baroja s'ha esforçat per fer veure la complexitat de la realitat. En algunes ocasions, darrere de la seva primerenca identificació amb mètodes i escoles, per aconseguir-ho ha hagut de decebre's prèviament de la validesa d'aquestes propostes. La seva reacció posterior pot qualificar-se d'excessiva: fins i tot va arribar a considerar la militància

metodològica com la productora del tipus de mentida («*mentida metodològica o científica*») pròpia dels nostres dies.²⁶ Altres vegades ha proporcionat abundants proves en contra de les simplificacions més usuals: els seus llibres sobre minories ètniques criden l'atenció contra l'existència d'essències i uniformitats que caracteritzen la forma de ser de qualsevol poble. També les seves biografies historicoantropològiques i els seus estudis sobre bruixeria, màgia, etc., són una evidència a favor de la legitimitat de modes de vida diferents. La seva atenció a disciplines oblidades però de gran tradició en la història europea (*Historia de la fisiognómica. El rostro y el carácter*, 1988), i a la mateixa mentida o falsificació com a component ineludible de qualsevol ciència (*Las falsificaciones de la Historia [en relación con la de España]*, 1991), són un avís per a aquells que creuen que qualsevol argumentació és bona si es cobreix amb el mantell de la científicitat.

En definitiva, les fronteres entre veritat i mentida, entre realitat i fantasia, entre racionalitat i irracionalitat no són fixes, sinó que s'estableixen en cada societat i en cada època en funció de múltiples factors; malgrat tot, la conseqüència que es desprèn de tot això no és l'escepticisme o el «tot val», sinó una atenció especial contra el dogmatisme i a favor de la tolerància. Aquesta és la darrera lliçó que transmeten els textos de Julio Caro Baroja.

23. Caro Baroja, J. «Los gitanos en la literatura española». Epíleg a Clébert, J. P. *Los gitanos*. Barcelona: Ed. Aymá, 1965, inclòs com a capítol segon («Los gitanos en cliché») a l'obra *Temas castizos*. Madrid: Istmo, 1980, pàg. 105.

24. Caro Baroja, J. *La ciudad y el campo*. Madrid: Alfabuara, 1966, pàg. 9: els llocs comuns «graviten sobre la consciència o subconsciència d'antropòlegs i sociòlegs del nostre segle».

25. Caro Baroja, J. *De la superstición al ateísmo (Meditaciones antropológicas)*. Madrid: Taurus, 1974, pàg. 10: els tòpics «exerceixen una acció subtil i funesta sobre moltes investigacions que es donen com a científiques».

26. Caro Baroja, J. «Sobre la importància de la mentira en las ciencias históricas» (1968). A: *El mito del carácter nacional. Meditaciones a contrapelo*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1970, pàg. 47.